

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ
ПРО ВОЗЗ'ЄДНАННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ**

Яцишин М.М.,
завідувач кафедри теорії та
історії держави і права
Волинського національного
університету імені Лесі Українки,
доктор юридичних наук, доцент

Актуальність даної теми визначається необхідністю об'єктивного і виваженого підходу до оцінки історичних передумов і міжнародно-правових засад возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР на завершальному етапі Другої світової війни, що важливо як з точки зору використання історичного досвіду вітчизняної дипломатії у розбудові сучасної української державності, так і у вирішенні широкого кола правових питань у процесі налагодження добросусідських відносин незалежної України з Республікою Польща.

Метою даного дослідження є з'ясування питання про те, наскільки дії радянської дипломатії та інших урядових структур, що ставили завданням інкорпорацію Західної України до складу УРСР та СРСР, відповідали нормам чинного на той час міжнародного права. Відповідь на це питання важлива й з огляду на те, наскільки обґрунтованими є сучасні претензії радикального крила польського політикуму на ревізію міждержавного кордону; чи повинна Україна як правонаступниця Української РСР нести моральну і матеріальну деліктну відповідальність за дії своєї правопередниці; чи можуть громадяни Польщі та їх спадкоємці вимагати реституції майна, націоналізованого за рішенням Народних Зборів Західної України, та відшкодування морального збитку, заподіяного їм радянською владою у 1939-1945 роках.

Одним із важливих питань повоєнного устрою Європи було визначення західних кордонів СРСР, у тому числі України, та врегулювання її територіальних питань, зокрема з Польщею. Польські еміграційні кола і деякі політики у самій Польщі намагалися відновити кордони, які існували до вересня 1939 р. Радянське керівництво, з одного боку, намагалось зберегти західні українські землі в складі СРСР, а з іншого – шляхом територіальних поступок хотіло підтримати прорадянські сили у Польщі. Подаємо коротку хроніку найважливіших подій:

- 9 вересня 1944 р. було укладено Люблінську угоду між урядом УРСР і польським Тимчасовим Комітетом Національного визволення (ПКНВ), за якою Польщі передавалися Холмщина, Підляшшя, Посяння і Лемківщина, де проживало 800 тис. українців [1, 537];

- 16 серпня 1945 р. між СРСР і Польською Республікою було укладено договір про кордон, який визначив розмежування між державами по “лінії Кордона” з відхиленням на схід на 5-8 км [4, 443];

- у 1951 р. відбулося остаточне врегулювання кордону, коли на звернення Польщі відбувся обмін майже однаковими прикордонними ділянками у Львівській та Дрогобицькій областях [4, 448];

- юридичне входження Закарпаття до складу УРСР закріпив договір між Чехословаччиною та СРСР, підписаний 29 червня 1945 р. [3, 389];

- 10 лютого 1947 р. підписання радянсько-румунського договору, за яким Північна Буковина, Хотинщина та Ізмаїльщина залишилися в складі УРСР, тобто були підтвержені кордони, встановлені у червні 1940 р. [2, 518].

Таким чином, у середині 40-х рр. ХХ ст. відбулося визначення кордонів УРСР, визнання їх світовим співтовариством. Майже всі етнічні землі об’єдналися в Українській РСР і майже повністю визначалась її територія.

Однак, міжнародно-правове визнання нового західного кордону Союзу РСР (1939 – 1945 рр.) проходило в гострій політико-дипломатичній боротьбі і неоднозначно оцінювалась як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями.

Сучасний стан розробки проблеми міжнародно-правового закріплення західних кордонів України у вітчизняній і зарубіжній науці також політично надто заангажований, кон'юнктурний і, відповідно, має мало спільного з історичною дійсністю. В силу ряду історичних причин науковці Польщі, пострадянського простору, включаючи й Україну, а також західні наукові школи пішли хибним шляхом правової оцінки подій та юридичних фактів 1939-1945 рр. з позицій *сiе lege ferenda*, тобто “права майбутнього” – тієї системи, яка склалася у теорії і практиці міжнародних відносин після 1945 року. Натомість загально визнана доктрина інтертемпорального права вимагає у всіх, без винятку, випадках дотримуватися стандартів *de lege lata*, тобто “права сучасного” – того, що діяло на момент здійснення тих чи інших зовнішньополітичних кроків чи укладення міжнародно-правових угод.

Основним міжнародно-правовим аргументом В.Молотова і Й.Сталіна у 1944-1945 рр. став постулат права націй на самовизначення. Причому, якщо у 1939 р. акцент робився на тому, що Народні Збори у Львові та Білостоку були загальнонародними плебісцитами, а їхні рішення є остаточними й безповоротними, то у 1944 р. позиція суттєво “пом'якшилася”: польські землі – полякам, українські – українцям, білоруські – білорусам, литовські – литовцям.

Водночас радянська сторона рішуче заперечила проти ідей повторного плебісциту на спірних з Польщею територіях, проведених під контролем третіх держав. За результатами такого плебісциту, вважали у Москві, можуть бути прийняті підсумки майбутніх виборів до місцевих, республіканських та всесоюдної Рад. Тим часом, в українських селах і містечках т.зв. Закерзоння поширеним було прагнення до возз'єднання з основними українськими землями. Це приховувало у собі потенційну загрозу нового витка напруженості польсько-радянських стосунків, тепер уже у відносинах Кремля з новим польським урядом.

Формально узявши на озброєння аргумент права націй на самовизначення, Кремль і нова польська влада насправді вирішували питання про евентуальний (можливий за певних обставин) польсько-радянський кордон

шляхом двосторонніх переговорів і взаємних поступок. Справжня воля населення у цих “торгах” до уваги не бралася, лінію кордону визначали дипломати й експерти, а не учасники плебісцитів на спільних територіях. Тобто, виступаючи на словах (теоретично) прихильником “нових” принципів міжнародних відносин і “нового” міжнародного права (ці принципи були покладені в основу статутних документів ООН), Радянський Союз на практиці керувався “старими” міжнародно-правовими нормами і практикою їх застосування.

Що ж стосується британської позиції (нагадаємо, що уряд У.Черчілля тривалий час виступав у ролі посередника між представниками СРСР і польського емігрантського уряду), то вона зводилася до наступного: втрати СРСР у війні з Німеччиною і той внесок, який зробив Радянський Союз у визволення Польщі і відновлення незалежної Польської держави, дають йому морально-правові підстави встановити кордон вздовж лінії Керзона. Етнографічний фактор при цьому не такий вже й важливий. Тим більше, що Польщі “компенсують” її втрати на сході поверненням давніх польських земель на заході внаслідок розгрому Третього Рейху і можливості розраховувати на таку компенсацію.

Як і в попередньому випадку, британські підходи – це ті ж самі методи міжнародного права, яке діяло ще на початку ХХ ст.

Докладаючи зусилля для вирішення “польської” проблеми, уряд Черчілля, а згодом і Етлі, дбав передусім про інтереси Британії. Лондон влаштовували старі методи міжнародного права і практика закулісного вирішення світових конфліктів волею т.зв. Великих Держав, до яких традиційно належала Великобританія.

Специфічну позицію у питанні евентуального польсько-радянського кордону займали США. Вашингтон виступив із зовні демократичними лозунгами утвердження нових принципів міжнародного права після завершення світової війни. Однак, і політична лінія Ф.Рузвельта, і Г.Трумена ніколи не була чисто абстрактною чи альтруїстичною. Проголошене ще В.Вільсоном право

націй на самовизначення мало, по суті, слугувати звільненню колоніальних територій з-під впливу старих колоніальних держав (Англії, Франції, Голландії), що, у свою чергу, неминуче призводило до посилення спершу економічних, а потім і політичних американських впливів у цих країнах.

У підсумку зазначимо, що всупереч поширеній у радянській науці тезі про “відкритість і принциповість” зовнішньої політики СРСР у роки Другої світової війни, ця політика була утаємниченою і суперечливою. А основні союзники СРСР по антигітлерівські коаліції – Великобританія та США в силу власних державних інтересів виступили адептами двох діаметрально протилежних концептуальних підходів у міжнародному праві щодо вирішення як українського, так і польського питання.

Сьогодні відносини незалежної України з Республікою Польща відзначаються добросусідством і співробітництвом. Нині не існує скільки-небудь реальної небезпеки висунення територіальних претензій з боку нашого західного сусіда. Проте відсутність територіального спору між двома країнами не означає, що історико-правова оцінка подій 1939-1945 рр. повністю втратила свою актуальність. Нещодавно, вона виникла, наприклад, у зв'язку з необхідністю підтвердження Румунії і міжнародній спільноті права України на володіння островом Зміїним і т.д.

Список використаних джерел

1. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
2. Краткая история Румынии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1987. – 542 с.
3. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. А.Х. Клеванский, В.В. Марсина, И.И. Поп. – М.: Наука, 1988. – 575 с.
4. Україна на міжнародній арені: Зб. документів і матеріалів: У 2-х кн. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – Кн. 1. – 736 с.